

ד”ר רפי ועקנין

מוקדש למעייכ הרב ד”ר
יהודה קופרמן שליטי”א
ליובלו

”כופין אותו עד שיאמר רוצה אני” על רצון חופשי וכפייה¹

”דבר אל בני ישראל ואמרת אלֹהֶם, אדם כי יקריב מכם קרבן
ל’ מן הבהמה מן הבקר זמן הצאן תקריבו את קרבנכם. אם
עלה קרבנו מן הבקר זכר תמים יקריבנו, אל פתח אהל מועד
יקריב אותו לרצונו לפני ה’” (ויקרא א’, ב-ג)

ר’ עובדיה ספורנו בפירושו לפסוקים אלו עומד על מהותו של הקרבן בכלל ושל
קרבן עולה בפרט. וזה עיקר דבריו על פי ביאורו של ר”י קופרמן: הכתוב מדבר בשתי
פעולות הקרבה: ”קרבן לה” ואחר כך ”קרבנכם”. כלומר, הקרבה עצמית והקרבת
ממון, שהיא חיצונית. הקרבן העצמי הוא וידוי והכנעה המושכים ומעלים את
המקריב ואת בהמתו אל ה’. כלומר, עיקר מעשה הקרבן הוא כניעה בכל לב ושפלות
עצמית². לכן בדין הוא לראות את סוגיית הרצון או המחשבה למרכזית ומהותית
בפרשה זו: ”יקריב אותו לרצונו לפני ה’” (פסוק ג), ”ונרצה לו לכפר עליו” (פסוק ד).
הקרבת הקרבן היא מצווה שיש לעשותה מתוך רצון חופשי, היא פסולה אם
נעשתה מתוך לחץ או כפייה. כשרות הקרבן תלויה ברחשי לבו, ובמחשבתו של
המקריב, בלשון המדרש: ”מהו לאישי? אמר הקב”ה: אם הבאתם ברצון ובטובה – הוא
קרבני, ואם באונס – הרי הוא לאישי ולא לשם”³.

רוב מפרשי המקרא מפרשים את ה”רצון” כהיפוכו של ההכרח. ראבי”ע אומר:
”שיקריבנו ברצונו ולא באונס” ו”לרצונכם תזבחוהו – שיביאו הזבח ברצונם ולא
בהכרח”⁴.

אברבנאל אומר שפעולת ההקרבה היא ”בחיריית מהם כרצונם... שיהיה ברצון
וחפץ מוחלטי”.

רש”י מפרש את ה”רצון” שבקרבן שלמים (ויקרא י”ט, ה): ”על מנת נחת רוח
שיבא לכם לרנון”, וכאן, בפסוקנו, אומר רש”י: ”מלמד שכופין אותו. יכול צעל כורחש
תלמוד לומר: לרנון; הא כילד? כופין אותו עד שיאמר רוצה אני”.

1. תודה למו”ר פרופי משה ארנד על שהאיר את עיני בהערותיו.
2. ראה ספורנו על התורה עם הערות והארות מאת הרב ד”ר יהודה קופרמן, ירושלים תשנ”ב.
3. ויקרא רבה כ”ז, ג.
4. ראה פירושו לויקרא י”ט, ה, ד”ה ל”רצונכם”.

דין זה נלמד מהייתור "יקריב אותו" לאחר שנכתב "יקריבנו". אם נדר להביא קרבן ועדיין לא קנה, או נדר ולא הפריש, או הפריש ולא הקריב - כופין אותו עד שיקריב⁵. דברי רש"י אלה מקורם בדרשת חכמים המובאת פעמים הרבה במדרש ובתלמוד⁶. התוספות בראש השנה ו, ע"א מבארים: אף על פי שיש לנו דין כללי שכופין על אדם לקיים מצוות עשה, אנו צריכים לימוד בעניין הקרבנות שנאמר בהם "לרצונו". לשון זו אמנם תולה את מעשה הקרבן ברצונו החופשי של המקריב, אבל אין היא מבטלת את הכלל של "כופין אותו"⁷. וכאן עולה הקושיה הגדולה שבדרשה זו: הרי כפייה ורצון חופשי הם תרתי דסתרי! ומה ערך יש לקרבן כפוי? הלא ראינו לעיל שכל מהותו של הקרבן תלויה ברצון החופשי! בבחינת "עד שיהיו פיו ולבו שוין"⁸.

מלבי"ם בפירושו לפסוקנו מבחין בין "רצון" ל"חפץ", והבחנה זו יכולה לסייע לנו בהבנת דברי רש"י:

"הרצון הוא תכונה מחשבתית והחפץ הוא תכונה נפשית. גדר הרצון הוא שמחשבתו מסכים אל הדבר ובוחר בו, וגדר החפץ שיש לו אל הדבר נטיה נפשית, על ידי שמתאוה או חומד בו או על ידי נטיה אחרת נפשית. מה שאין כן הרצון, נקי מכל נטיה נפשית כי הוא מפעולת השכל והבחירה⁹. כי האדם כשימלך עם מחשבתו לא ירצה בדבר רע... שבאמת רצון האדם ומחשבתו ירצה לעשות מצות ה', רק שחפץ נפשו ימנעוהו כי לא מצאה חן בעיניו וגבר החפץ על הרצון. ולפעמים יתאמץ האדם ויגביר רצונו על חפצו ולפי זה נוכל לצוות... לפעמים החפץ יעכב את הרצון שלא יצא לפועל... החפץ מונעו, כי התאוה ובקשת המנוחה וכדומה יעצרו בעדו"¹⁰.

כך מבאר מלבי"ם את דרשת חכמים על הפרדוקס שבה; הכפייה שכופין את האדם מכוונת להסיר את המניעות (נטיות נפשיות כמו תאוה או עצלות) העוצרות בעד רצונו מלהתגלות.

רמב"ם מביא דרשת חכמים זו בהלכות גירושין¹¹, ושם הוא מבאר את הדרשה לעומקה. אפשר שבדבריו תתיישב קושייתנו:

5. ראה רא"ם ומפרשי רש"י אחרים לפסוק זה.
6. בתורת כהנים, בספרא, ובגמרא ערכין כא, ע"ב; ראש השנה ו, ע"א; יבמות קו, ע"א; קידושין נ, ע"א; בבא בתרא מח, ע"א.
7. וכבר העירו המפרשים שבעניין גיטין וקרבן צריך האדם הכפוי להביע את רצונו במפורש - "שיאמר רוצה אני", מה שאין כן בשאר מצוות עשה שכופין על עשייתן (ראה מאמרו של הרב י' שביב, "כפייה על מצוות", תחומין יח, תשנ"ח, עמ' 190-196).
8. תרומות ג, ח.
9. השווה לדברי הגמרא: "לרצונכם תזבחו - לדעתכם זבחו" (מנחות קי, ע"א).
10. הבחנה זו מזכירה את רעיון ריבוד הרצונות - "הרצון הפנימי" לעומת "הרצון החיצוני". על הבחנה זו ועל תולדותיה, ראה ניתוחו של ב' בראון, "רצון אמיתי או יצר הרע - תפיסת הקרת של שני הוגים חרדיים", הגות בחינוך היהודי א, ירושלים תשנ"ט, עמ' 97-126.
11. פרק ב', הלכה כ. וכן הוא הדין בהלכות מעשה הקרבנות, פרק י"ד, הלכה טז: "אף על פי שנאמר לרצונו, כופין אותו עד שיאמר רוצה אני..."

"מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, בית דין של ישראל בכל מקום ובכל זמן מכין אותו עד שיאמר רוצה אני ויכתוב הגט והוא גט כשר... ולמה לא בטל גט זה שהרי הוא אנוס?... שאין אומרין אנוס אלא למי שנלחץ ונדחק לעשות דבר שאינו מחויב מן התורה לעשותו, כגון מי שהוכה עד שמכר או נתן. אבל מי שתקפו יצרו הרע לבטל מצוה או לעשות עבירה, והוכה עד שעשה דבר שחייב לעשותו או עד שנתרחק מדבר שאסור לעשותו, אין זה אנוס ממנו אלא הוא אנוס עצמו בדעתו הרעה".

כלומר, שהכפייה החיצונית היא מעשה שנועד להוציא מן הכוח אל הפועל את רצונו הבסיסי האמיתי של האדם. כך לומד הרב ישראל את דברי רמב"ם: "היינו שהכפייה שבאה לו ממקום אחר סייעה לו להתגבר על יצרו ומעתה הרי רצונו לקיים המצוה הוא רצון מלא ומוחלט כאילו היה עושה זאת מעיקרא ברצון עצמו"¹².

הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק¹³ מסייג את דברי הרמב"ם בשני סייגים עקרוניים:

- א. "הא דמכין אותו עד שתצא נפשו הוא משום שמא יקיים את המצווה... אבל אם ברי לך שעל ידי ההכאה הזו לא יעשה המצוה - אסור לנו לנגוע אפילו בשערך... דמה נרויח, המצוה לא תהיה נעשית...!!"
- ב. דכופין אותו כדי שיאמר רוצה אני תו הווי מדעתו ולא הווי מעושה, בזה דווקא על ידי מומחין או שלוחין דידהו... אף על פי שנאמר לרצונו - כופין אותו עד שיאמר רוצה אני וכו'... רק בבית-דין מומחים או שלוחים דידהו, דעל ידי כפייתם יוחשב לרצונו"¹⁴.

נראה שסייגים אלה נרמזו כבר במילות הפתיחה של הרמב"ם. אפשר שהביטוי "מי שהדין נותן..." פירושו, שצריך מקור סמכות חזק מאוד כדי לכפות מעשה על הזולת. "מי שהדין נותן..." - סמכות התורה וסמכות חכמים. ומשום היותם בני סמכא, "מומחים" - הם כופים. וזאת רק משום "שמא יקיים את המצווה", נלא - אינם כופים¹⁵.

אין ענייננו בדיון ההלכתי גופו, אלא במשמעויות החינוכיות-פסיכולוגיות העולות ממנו. נפתח בלימודה של נחמה ע"ה:

"והוא לימוד גדול לחינוך צעירים, שלפעמים על ידי לחץ (באופניו השונים ובדרכים שונות) לכאורה, יעשה מעשהו

12. ראה הרב שישראל, חוות בנימין ב, סימן עא (בעריכת הרב נריה גוטל), כפר דרום תשנ"ב.

13. אור שמח, הלכות ממרים, פרק ד', הלכה ג.

14. הרב שישראל מבאר שכוח מיוחד זה שיש לבית דין של מומחים מקורו מהסמכות שהם יונקים "דור אחר דור עד למשה מסיני" ולכן כפייתם מסייעת להתגבר על יצרו ומה שהוא עושה בעקבות כפייה זו הוא עושה מרצונו המוחלט. ראה חוות בנימין ב, סימן עא, כפר דרום תשנ"ב.

15. השווה ללשון רש"י: "מכין אותו [עד שתצא נפשו] קודם שעבר על העשה ויש בידו לקיים" (כתובות פ, ע"ב).

כאנוס, ולמעשה עזרת לו לעשות מה שרצה בעומק לבו לעשות באמת, אלא מפני סיבות היצוניות, כגון שרצה להוכיח שעומד על דעתו, או משום שהתבייש בפני "החברה" לעשות את הדבר הטוב, שלא ילעגו לו, או מחמת עצלות וכדומה - לא עשה, והלחץ, ה"כופין אותו", עוזר לו להוציא לאור את רצונו האמיתי¹⁶.

מדבריו של "אור שמח" על דברי רמב"ם שהבאנו לעיל אפשר ללמוד שלושה סייגים עקרוניים לפרשנות החינוכית המוצעת בדבריה של נחמה.

א. הסמכות להפעיל כוח וכפייה עד לגילוי של הרצון הטמון בפנימיות נפשו של הזולת נתונה רק בידיהם של "מומחים", ומי שאינו מומחה בכך ראוי לו שימשיך ידו מטכניקה חינוכית זו.

ב. הרשות להפעיל כוח וכפייה נתונה רק אם ברי לנו שיש סיכוי שהדבר יביא לתוצאות הרצויות - עשיית המעשה הטוב או הימנעות מעשיית רע. שאם לא כן, מה הועלנו בכך? אדרבה, רק את עוינותו של הנער המתחנך הגברנו ואפשר גם שנרחיק אותו לחלוטין.

ג. לחץ וכפייה מותרים בחינוך רק אם כוונתם "לעזור לו" - לנער המתחנך, ולא "לעזור לנו" - המחנכים. הכפייה מותרת לא כדי לשכך את רוחנו ולעשות את רצוננו, אלא למען צרכיו האמתיים של הנער ולמען טובתו האמתית, שהם העיקר הגדול שמעשה הכפייה תלוי בו¹⁷.

הזכות ליישם את הכלל הזה במעשה החינוכי ניתנת רק לבני סמכא "מומחים" ורק במצבים "שהדין נותן". מומחיותם של בני הסמכא בחינוך, הורים ומורים, הופכת זכות זו לחובה. מכוח תפקידם, מעמדם ואחריותם החינוכית לגידולו של הנער ולחינוכו, הם נדרשים לסייע לו לחלץ את רצונו האמיתי, שלעתים הוא טמון מתחת לעיי מפולת של יצרים, תאוות וחולשות. מהותו האמתית של האדם היא הדעת והרצון שבו¹⁸, לא יצריו, לא תאוותיו ולא חשקיו. חירותו האמתית היא החירות **משעבוד** ליצריו, לתאוותיו ולחשקיו.

הכפייה (במקרים מסוימים ובתנאים מסוימים) אינה נוטלת את חירותו של הילד, אלא הפוך מכך, היא היא המשיבה חירות זו על כנה, שהרי יצרו הוא שאנסו, והכפייה אינה מעשה אונס אלא מעשה הבא לשחררו מאונסם של יצריו¹⁹. כמו אמיל, גיבורו של רוסו, המבקש מאביו שישחרר אותו מתשוקותיו כדי שיוכל למשול בעצמו, לציית לתבונתו ולא לחשקיו. זה כוחם של התורה והמצווה, שהם גואלות את האדם מכבלי

16. נ' ליכוביץ, עיונים חדשים בספר ויקרא, ירושלים תשמ"ג, עמ' 34.

17. הרב י' שציפאנסקי הביא שלושה טעמים לדין הכפייה לקיום מצוות: ענישה והצלת נפש החוטא. ראה מאמרו: "מהו גדר הכפייה לקיום המצוות", אור המזרח, שנה ח, חוברת ג (ניסן תשמ"א), עמ' 38-42.

18. ראה ביאורו של ר"י קופרמן לדברי ספורנו "יצרה אנסה" בפירושו לדברים כ"ב, כו.
19. את צידה האחר של סוגייתנו, רצון חופשי וכפייה, ניתן ללמוד בפרקים העוסקים בסיפור מכות מצרים (שמות ז'-י"א). שם אומר הכתוב מספר רב של פעמים: "ויחזק ה' את לב פרעה", ודבר זה סותר לכאורה את עיקרון הבחירה החופשית המוחלטת הנתונה לכל אדם, כפי שניסחה הרמב"ם: "אין לו [לאדם] מי שיכפהו ולא גוזר עליו... אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאיזה דרך שירצה" (הלכות תשובה, פרק ה' ב-ג).

הסיבתיות והכורח הטבעי של יצריו ותאוותיו²⁰. אף היציאה מעבודת לחירות נכפתה על בני ישראל "שהם לא היו רוצים לצאת משם ושבועל כרחם הוציאם בכחו הגדול של הקב"ה ובזרועו הנטויה"²¹.

פעמים שהנערים מצפים לכפייה כזו מאתנו, בני הסמכא, והם כמו אומרים: "באו והעמידו עלינו מצוות! יתן לנו דפוסים לצקת בהם את רצונו הנגר והרופס למטבעות מוצקות וקיימות... אנו כופפים את צוארנו: איה עול הברזל? מדוע לא תבוא היד החזקה והזרוע הנטויה"²²?

אשתקד לימדתי שיעור שבועי בשעות הערב. לפני השיעור נהגתי לסור אל בית הורי שיחיו, כדי לנוח שם שעה קלה. באחת הפעמים ביקשתי מאמי שתקפיד להעירני משנתי בשעה 6 בדיוק כדי להספיק להגיע לשיעור בשעתו היעודה, אך הפעם הדגשתי בפניה שמלאכתה עלולה להיות קשה שכן בלילה הקודם לא ישנתי די. פרשתי לשנתי ואמא פרשה לעיסוקיה.

לאחר זמן התעוררתי והצצתי בשעוני והנה - 6:30, אשר יגורתי בא לי!
 - "אמא, מה קרה? הלא ביקשתי שתעירי אותי בשעה 6, ועתה אנא אני בא?"
 - "ראה בני" - השיבה אמא במתינות ובקור רוח - "עשיתי כל שביכולתי ולא עלה בידי להעריך. ניסיתי אחת ושתיים ושלוש ולא עלתה בידי. באחת הפעמים אף אמרת לי 'עזבי אמא, אין דבר, הניחי לי, אני רוצה לישון, עוד זמן מה אקום'."
 - "אבל אמא, היה לך להעירני בכל כוחך ולא להרפות, ומה שאמרת..."
 ואמא בשלה: "בני, מה היה עלי עוד לעשות שלא עשיתי. ועוד, אחרי שביקשתי שאניח לך..."²³

- "אבל אמא, מה שאמרת, מתוך תנומה ועצלות ועייפות אמרתי. היה עליך להעירני בכל כוח ולא לשית לבך לדברי. הדבר האמיתי שרציתי בו הוא הדבר שביקשתי לפני השינה..."

נחפזתי לדרכי, ולמזלי מצאתי את ציבור התלמידות יושב וממתין לשיעור שהתחיל באיחור של כמחצית השעה. התנצלתי וסיפרתי את פרטי המעשה שגרם לאיחור, ואת סיפורי-שיעורי חתמתי בלימוד שלימדוני חכמים: "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני". רצוני האמיתי באותה שעה היה להתעורר, אלא שהייתי צריך לעזרה חיצונית כדי להוציא לפועל את הרצון האמיתי ולחלצו מכבלי העייפות והתנומה²⁴.

ועל פי הבחנתו של מלבי"ם: **רצוני** היה - להתעורר, **חפצני** היה - להמשיך לישון, וצריך הייתי **למעשה כפייה כדי להגביר את רצוני על חפצני**.

ר"י אלבו, בעל העיקרים" פותר תמיהה זו באומרו: "ה' מחזק את לבו [של פרעה]... כדי שיסור מלבו המורס שקנה מחמת המכה וישאר על טבעו ובחירתו מבלי מכריח" (מאמר ד' פרק כה) כלומר, לא מהקשיית הלב הכתוב מדבר כי אם במתן חוזק וכוח לפרעה לעמוד ביסורים כדי שיסור מעליו אונסן של המכות ותשוב לו יכולתו לבחור בחירה חפשית - "מבלי מכריח". (ראה נ' ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים, תש"ל, עמ' 110-117).

20. ראה י' ליבוביץ, יהדות, עם ישראל ומדינת ישראל, תל-אביב 1976, עמ' 60.

21. פירוש אברבנאל לשמות ל"ב, יא.

22. ח"י ביאליק, "הלכה ואגדה", כל כתבי ח"י ביאליק, ירושלים תשי"ג, עמ' ר"ג.

23. וכמו תמיד, אמא נהגה כהלכה: "מכאן ואילך אם אנסתו שינה אין מצערין אותו" (רמב"ם, הלכות קריאת שמע, פרק ב', הלכה ג).

24. כפייה מסוג זה שכופין את האדם היא "תרופה להבריאו". ראה הרב ש"ח ברנשטיין, "כופין אותו עד שיאמר רוצה אני", שמעתין גליון היובל, מס' 100, (שבט תשנ"ו), עמ' 159-164.